

«ЖИТТЯ» ЯК ФІЛОСОФСЬКА ТА ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

У статті досліджуються основні підходи щодо розуміння поняття категорії «життя» у різних галузях наукового пізнання. З'ясовано сутність основних підходів щодо розуміння «життя» у філософії та правознавстві. На підставі аналізу наукових праць та положень норм міжнародно-правових актів та актів вітчизняного законодавства запропоновано власне авторське визначення життя у правовому розумінні як найвищого нематеріального блага, яке виникає з моменту відділення життєздатної дитини від організму матері під час фізіологічних пологів і яке триває протягом усього часу функціонування головного мозку.

Ключові слова: життя, право на життя, особисті немайнові права, народження, смерть.

Кузьменко Я. П. «Жизнь» как философская и правовая категория.

В статье исследуются основные подходы относительно понимания категории «жизнь» в различных сферах научного познания. Определенно содержание основных подходов понимания «жизни» в философии и праве. На основе анализа научных публикаций и положений норм международно-правовых актов и актов отечественного законодательства предложено собственное авторское определение жизни в правовом значении как наивысшего нематериального блага, которое возникает с момента отделения жизнеспособного ребёнка от организма матери во время физиологических родов и которое длится на протяжении всего времени функционирования головного мозга.

Ключевые слова: жизнь, право на жизнь, личные немущественные права, рождение, смерть.

Kuzmenko Y. P. «Life» as a philosophical and legal category.

In the article basic approaches are probed in relation to understanding of concept of category of «life» in different industries of scientific cognition. Essence of basic approaches is found out in relation to understanding of «life» in philosophy and jurisprudence. On the basis of analysis of scientific publications and positions of norms of international acts and acts of domestic legislation author's determination of life is actually offered in the legal understanding as sovereign immaterial good which arises up from the moment of dissociating of viable child from the organism of mother during physiology births and which lasts during all time of functioning of cerebrum.

Keywords: life, right on life, personal unproperty rights, births, death.

Життя є однією з форм буття і одна з найвищих форм руху. Проте, незважаючи на цілковиту очевидність та наочність феномену життя пізнання його сутності, критеріїв та закономірностей розвитку – справа вочевидь достатньо складна. Підтвердженням цьому є те, що до сьогодні відсутнє будь-яке універсальне визначення життя, яке абсолютно задовольнило б вимоги представників сучасного наукового середовища. Як відомо, проблема життя людини досліджується в рамках різних наук, що, в свою чергу, вимагає врахування специфіки кожної конкретної сфери застосування, зумовлюючи таким чином багатозначність та мінливість самого поняття життя. У зв'язку з цим Л. О. Красавчикова писала, що «поняття «життя» з давніх-давен привертало до себе увагу філософів, біологів, фізиків та інших вчених. Проте, набагато менше уваги приділяли йому правознавці. Дослідження велись головним чином з позицій кримінального права, і найбільш привабливими були аспекти, які стосувались застосування чи скасування смертної кари в якості вищої міри покарання [1, с. 111].

Окрім Л. О. Красавчикової з'ясувати сутність «життя» у своїх наукових працях намагались такі вчені-правознавці як: О. С. Іоффе, П. М. Рабінович, Р. О. Стефанчук, А. М. Головастікова, М. М. Малєїна, О. Г. Рогова, А. В. Соловійов, З. С. Гладун, О. В. Домбровська, О. А. Мірошніченко, М. І. Ковальов та інші.

Проте, незважаючи на достатньо велику кількість публікацій з питань життя, на сьогодні навіть в рамках юридичної науки не сформовано єдиних підходів щодо розуміння його сутності.

Саме тому метою цієї статті є спроба чергового узагальнення наявних наукових досліджень поняття «життя» та пропозиція на цій основі власного підходу щодо його правового розуміння.

У сучасному тлумачному словнику української мови життя визначається як існування всього живого; стан живого організму в стадії розвитку, росту; період існування когось-небудь; вік; все

пережите, зроблене людиною за час існування; біографія; спосіб існування кого-небудь тощо [2, с. 303].

Згідно з малою радянською енциклопедією життя – це особлива форма руху матерії, що виникає на певному етапі її історичного розвитку і властива складним білковим тілам [3, с. 30].

У біологічних науках під життям розуміють одну з форм існування матерії, що здійснює обмін речовин, регуляцію свого складу і функцій, має здатність до розмноження, росту, розвитку, може пристосовуватись до середовища. У біологічному відношенні «життя» – це фізіологічне існування людини чи тварини, а «життєдіяльність» – сукупність життєвих процесів, що складають діяльність організму [4, с. 14]. Таким чином, можна дійти висновку, що життя – це природно-біологічна форма існування людини, що є його передумовою.

Ф. Енгельс визначив життя як «спосіб існування білкових тіл, і цей спосіб існування полягає за своєю сутністю у постійному оновленні їх хімічних складових частин шляхом харчування і виділення» [5, с. 635]. Далі вчений, усвідомлюючи, неповноту своєї дефініції, писав, що вона є недостатньою, оскільки не може «охопити усі прояви життя, а навпаки, обмежується найзагальнішими та найпростішими серед них ... Щоб отримати вичерпне уявлення про життя, нам необхідно було б прослідкувати усі форми його прояву, від найнижчої до найвищої» [5, с. 84].

Таким чином, Ф. Енгельс абсолютно слушно зауважив на винятковій складності такого явища як життя людини, яке характеризується цілою низкою особливостей, а саме:

1. Життя – це процес постійний та неперервний, тобто воно виникає, розвивається, старіє та руйнується за особливими законами. В свою чергу, усі процеси відбуваються взаємопов'язано і не один з них не може відбуватись самостійно. Такий складний зв'язок робить цей процес таким, що саморегулюється – будь-яка жива система сама себе регулює, відтворює, оновлює і тим самим зберігається.

2. Життя – найвища ступінь розвитку живих систем. Протягом усього періоду розвитку у людини формувались вищі психічні функції (наприклад, свідомість, мислення). Поступово сама природа людини набувала людського вигляду, а усі елементи живої системи набували суто людського характеру, життя людини ставало соціально-інтегрованим. Соціальна природа людини (праця, свідомість, мислення, мова та інші специфічні атрибути людини) в ході еволюції зробила біологічне життя більш життєздатним, збагатила його новою якістю.

3. Життя – це процес, який протікає відкрито, тобто процес, пов'язаний з оточуючим середовищем, який має активний, перетворюючий характер. Життя не може розвиватись відірвано від природи та соціального середовища, що його оточує [3, с. 30].

Щодо філософського значення життя, то під ним розуміють такий спосіб існування, у якому множинність частин і різноманітність форм даного цілого зв'язуються доцільно відомою єдністю, що знаходиться у самому цьому цілому, а не вводиться ззовні. Доцільний зв'язок і рух частин ще не створюють життя (наприклад, годинниковий механізм); також недостатньо для нього і найбільш стійкої єдності чи цілісності (наприклад, мумія). Сутність життя вимагає, щоб єдність частин, так само як доцільність руху мали внутрішню основу у тому, хто живе, тобто зовнішній вплив може лише збуджувати життя або сприяти його появі, але не створювати його. Життя – це ідеальна форма існування матерії, здатна випадково (за власним бажанням) впливати на матерію і налаштовувати під себе причинно-наслідкові зв'язки.

Г. В. Воловик вважає за необхідне розглядати життя як соціально-філософську категорію для визначення об'єктивних специфічних засобів існування відкритих білкових систем на Землі, здатних до самовідтворення, асиміляції та дисиміляції, зростання та розвитку, саморегуляції, що мають спадковість і мінливість, дискретність і цілісність, подразливість і ритмічність при обов'язковій в умовах нашої планети єдності складу біогенних речовин живих організмів, які відрізняються наявністю необмежених можливостей до саморозвитку, аж до виникнення мислячих форм, здатних усвідомлювати самих себе та необхідність збереження зазначеного цією категорією феномена як вищої цінності [6, с. 7].

Можна погодитись із вченою, що запропонована дефініція охоплює все різноманіття форм прояву живого в їх взаємозв'язку одна з одною та з навколишнім середовищем, тобто підкреслює системність, цілісність життя. Вона відбиває загальну властивість, притаманну життю як і всім матеріальним системам, а саме – бути об'єктивною реальністю. В той же час зазначена дефініція підкреслює наявність і специфіку особливостей, властивих життю і різним формам його прояву. Вказуючи на те, що життя це перш за все існування відкритих білкових систем, здатних до самовідтворення, асиміляції та дисиміляції, зростання та розвитку, саморегуляції тощо, дефініція відбиває сутність позначеного нею феномена. В той же час зазначена в дефініції наявність

необмежених можливостей до саморозвитку аж до виникнення мислячих форм, здатних усвідомлювати самих себе підкреслює різноманітність проявів сутності, відкритість визначення, охоплення ним як існуючих форм прояву життя, так і тих, що можуть виникнути у майбутньому [6, с. 7].

Достатньо дискусійним є також визначення моменту початку життя, тобто з'ясування, на якій стадії свого розвитку плід стає життєздатним, а отже отримує можливість здійснювати основні життєві функції самостійно. З'ясування цього моменту має велике практичне значення, оскільки ним обумовлюється і момент, з якого держава гарантує особі її конституційні права і свободи, в тому числі і право на життя (статті 22, 27 Конституції України) [7]. Зважаючи на те, що Конституція України не містить конкретної вказівки, що слід вважати початком життя з юридичної точки зору, виникає цілком закономірне питання, чи можна вважати моментом початку життя момент зачаття, або момент формування організму, або момент початку роботи головного мозку тощо. Відповідь на зазначене питання не видається достатньо простою.

Так, відповідно до пункт 1 статті 4 Американської Конвенції про Права Людини право людини на життя охороняється з моменту зачаття [8].

Подібним чином регламентується це питання і в національному законодавстві значної кількості сучасних країн. Наприклад, стаття 40 Конституції Ірландії містить норму про те, що держава визнає право на життя ненародженого [9]. Людське життя підлягає державному захисту до моменту народження також відповідно до статті 6 Хартії основних прав і свобод Чеської Республіки [10], статті 15 Конституції Словацької Республіки [11]. У Шотландському акті про дорожні пригоди 1972 року (Road Traffic Act 1972) ембріон визнається особою у юридичному значенні цього слова. В Австралії має місце принцип, відповідно до якого ембріон має право подати позов про компенсацію шкоди, завданої йому з необережності в період його внутрішньоутробного розвитку. Законодавство Каліфорнії встановлює відповідальність за вбивство ембріона. В 1988 році в штаті Теннесі в рішенні по справі Девісів було встановлено наступне: людське життя починається з моменту зачаття; тканини ембріона мають такі якості, як індивідуальність, унікальність та можливість розвитку; людський ембріон не є об'єктом права власності [12].

Разом з тим, стаття 25 Цивільного кодексу України передбачає, що цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження [13], який пов'язують з відділенням плода від матері. Проте, дитина може народитись з самого початку мертвою. У зв'язку з цим медики використовують терміни «живонародження» та «мертвонародження». Так, відповідно до Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29 березня 2006 року № 179 живонародження – це «вигнання або вилучення з організму матері плода, який після вигнання/вилучення (незалежно від тривалості вагітності, від того, чи перерізана пуповина і чи відшарувалась плацента) дихає або має будь-які інші ознаки життя, такі як серцебиття, пульсація пуповини, певні рухи скелетних м'язів». На противагу цьому, під мертвонародженням розуміють «вигнання або вилучення з організму матері плода з 22-го повного тижня вагітності (з 154 доби від першого дня останнього нормального менструального циклу) або масою 500 г та більше, який не дихає та не виявляє будь-яких інших ознак життя, таких як серцебиття, пульсація пуповини або певні рухи скелетних м'язів» [14]. Таким чином критерієм «живонародження» є наявність безумовних вроджених рефлексів: дихання, серцебиття, пульсація пуповини, певні рухи скелетних м'язів тощо.

В цьому контексті необхідно наголосити, що, на нашу думку, народження дитини достатньо важко визначити як конкретний момент, оскільки воно має свою тривалість у часі, яка може коливатись від кількох хвилин до, інколи, кількох діб, тобто народження, скоріш за все, можна охарактеризувати як процес. Подібно до цивільного права в кримінальному праві також моментом початку життя вважається початок процесу виходу плода з лона матері, тобто час фізіологічних пологів [15, с. 263]. Проте, в окремих випадках цивільно-правовий захист, як впливає зі змісту статті 25 Цивільного кодексу України, можливий з певних питань вже до народження дитини. Наприклад, стаття 1261 Цивільного кодексу України передбачає, що діти спадкодавця, які були зачаті за його життя, після свого народження можуть претендувати на спадкування майна спадкоємця в якості осіб, які відносяться до першої черги спадкоємців за законом [13].

Чинне законодавство містить і інші приклади, коли строк внутрішньоутробного розвитку визнається в якості строку, який породжує певні правові наслідки. Зокрема, стаття 27 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської

катастрофи» відносить до числа дітей, потерпілих від Чорнобильської катастрофи неповнолітніх дітей, які були евакуйовані із зони відчуження, у тому числі дітей, які на момент евакуації знаходились у стані внутрішньоутробного розвитку [16].

Таким чином, на сьогодні існує декілька підходів щодо часу виникнення суб'єктивних прав дитини. Одні вчені вважають, що суб'єктивні права дитини можуть виникати лише з народження [17, с. 117], інші обстоюють думку про їх наявність вже в ембріона [18, с. 68].

На нашу думку, зважаючи на те, що плід, який не народився, невіддільно зв'язаний з організмом матері та є фактично його складовою частиною [12], при цьому матір має можливість майже повністю визначати його долю, найбільш доцільним є підхід, відповідно до якого виникнення правосуб'єктності залежить безпосередньо від факту народження.

Кінець життя людини визначається її біологічною смертю [17, с. 117]. При цьому слід наголосити, що традиційно в юриспруденції окрім біологічної смерті виділяється ще клінічна смерть, коли життєздатність організму протягом певного часу (в середньому близько 6–8 хвилин) зберігається і, при належному наданні медичної допомоги, людину, що перебуває у такому стані, можна повернути до життя. При цьому в стані клінічної смерті людина є суб'єктом права, і, як наслідок, за медичними працівниками залишається обов'язок надання їй медичної допомоги [15, с. 263]. У випадку ж біологічної смерті настає незворотний етап вмирання, який проявляється у біологічній смерті мозку. Відповідно до Діагностичних критеріїв смерті мозку та процедури констатації моменту смерті людини, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 23 вересня 2013 року № 821 під смертю мозку слід розуміти повну і незворотну втрату головним мозком людини всіх його функцій, що реєструється на фоні працюючого серця та примусової вентиляції легень [19].

Таким чином, на підставі вищевикладеного спробуємо запропонувати власне визначення життя, під яким у правовому значенні, на нашу думку, слід розуміти найвище нематеріальне благо, яке виникає з моменту відділення життєздатної дитини від організму матері під час фізіологічних пологів і яке триває протягом усього часу функціонування головного мозку.

Зазначена дефініція, як і в цілому матеріали цього дослідження, можуть бути успішно використані не лише під час подальшого аналізу самої категорії «життя», але й під час дослідження поняття, сутності та структури права на життя.

Список використаних джерел:

1. Красавчикова Л. О. Понятие и система личных, не связанных с имущественными прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Красавчикова Лариса Октябриевна. – Екатеринбург, 1994. – 435 с.
2. Сучасний тлумачний словник української мови / За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Х. : ВД «Школа», 2008. – 1008 с.
3. Головастикова А. Н. Философское содержание категории «жизнь» и её реализация в праве / А. Н. Головастикова // Государство и право. – 2005. – №. 6. – С. 30–39.
4. Красавчикова Л. О. Личная жизнь граждан под охраной закона : [монография] / Л. О. Красавчикова. – М. : Юрид. лит., 1983. – 160 с.
5. Маркс К. Сочинения : в 50 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс – М. : Гос. изд-во полит. лит., 1955–1974. – Т. 20. – 1961 – 827 с.
6. Воловик Г. В. Життя як цілісність: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філ. наук : 09.00.03 / Г. В. Воловик. – Запоріжжя, 2001. – 19 с.
7. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Американская Конвенция о Правах Человека от 22 ноября 1969 г. [Электронный ресурс] // Университет Миннесоты, Библиотека по Правам Человека. – Режим доступа : <http://www1.umn.edu/humanrts/russian/instree/Rzoas3con.html>. – Назва з екрана.
9. Конституция Ирландии от 29 декабря 1937 г. [Электронный ресурс] // Конституционный суд Армении: Режим доступа : http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/ireland/irelnd-r.htm. – Назва з екрана.
10. Постановление Президиума Чешского национального совета от 16 декабря 1992 г. о провозглашении Хартии основных прав и свобод как составной части конституционной системы Чешской Республики [Электронный ресурс] // Конституционный суд Чешской Республики. – Режим доступа : http://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/ustavni_soud_www/prilohy/Listina_Russian_version.pdf. – Назва з екрана.

11. Конституція Словацької Республіки от 1 сентября 1992 г. [Електронний ресурс] // Конституційний суд Арменії. – Режим доступу: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/slovakia/slovak-e.htm. – Назва з екрана.
12. Перевозчикова Е. В. Конституційне право на життя і правовий статус ембріона людини [Електронний ресурс] / Е. В. Перевозчикова, Е. А. Панкратова // Медичинське право. – 2006. – № 2. – Режим доступу : <http://rudocor.net/medicine/bz-sw/med-rmdav.htm>. – Назва з екрана.
13. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
14. Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості : затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29 березня 2006 року № 179 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 15. – Ст. 1150.
15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К. : Юридична думка, 2007. – 1184 с.
16. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28 лютого 1991 р. № 796-ХІІ // Відомості Верховної УРСР. – 1991. – № 16. – Ст. 200.
17. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : [навчальний посібник] / Рабінович П. М., Хавронюк М. І. – К. : Атіка, 2004 – 464 с.
18. Сэнт-Роз Ж. Право и жизнь / Ж. Сэнт-Роз // Вестник Моск. ун-та. Сер. 11. Право. – 2003. – № 6. – С. 63–70.
19. Діагностичні критерії смерті мозку та процедура констатації моменту смерті людини : затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 23 вересня 2013 року № 821 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 82. – Ст. 3065.

* Кузьменко Яна Петрівна – здобувач Запорізького національного університету.